

O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.10.65.003>

Alimova Sabohat Zarifovna,
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalq cholg'ulari orkestri va ko'p ovozlil orkestrlarni tashkil etilishi hamda ushbu sohada Surxondaryo viloyatida amalga oshirilgan ishlar borasida so'z boradi. Surxon vohasining Termiz shahrida musiqa bilim yurti tashkil etilishi musiqa san'atining yanada keng ko'lamli rivojlanishining yangi bosqichiga ko'tarilishi edi. 1961-yilda asli Buxorolik bo'lgan bir necha ustozlar Termiz musiqa bilim yurtining tashkil etilishi va faoliyatida katta jonbozlik ko'rsatganlar. Ular Buxoro shahridan Termiz shahriga ko'chib keldilar va uzoq yillar vohada musiqa san'atini rivojiga o'zlarining munosib hissalarini qo'shdilar. Shu kabi masalalar ushbu maqolaning asosiy negizini tashkil etadi.

Kalit so'zlar: *Xalq cholg'ulari orkestri, musiqiy cholg'ular, dirijorlik, san'at, partitura, orkestr sinfi.*

ОСОБЕННОСТИ УЗБЕКСКОГО НАРОДНОГО ОРКЕСТРА

Алимова Сабохат Зарифовна,
Преподаватель Термезского государственного университета.

Аннотация: В статье рассматривается создание оркестра узбекских народных инструментов и полифонических оркестров, а также работа, проделанная в этой сфере в Сурхандарьинской области. Открытие музыкальной школы в Термезе, Сурхандарьинский оазис, ознаменовало новый этап в развитии музыки. В 1961 году несколько учителей, родом из Бухары, очень активно участвовали в создании и работе Термезской музыкальной школы. Они переехали из Бухары в Термез и на протяжении многих лет внесли достойный вклад в развитие музыки оазиса. Подобные вопросы составляют основу данной статьи.

Ключевые слова: *Народный оркестр, музыкальные инструменты, дирижирование, искусство, партитура, оркестровый класс.*

SPECIFIC FEATURES OF UZBEK FOLK INSTRUMENTAL ORCHESTRA

Alimova Sabohat Zarifovna,
Teacher of Termez State University

Abstract: This article discusses the establishment of Uzbek folk instruments orchestras and polyphonic orchestras, as well as the work done in this area in Surkhandarya region. The establishment of a music school in Termez, Surkhandarya oasis, marked a new stage in the development of music. In 1961, several teachers, originally from Bukhara, were very active in the establishment and operation of the Termez Music School. They moved from Bukhara to Termez and for many years made a worthy contribution to the development of music in the oasis. Similar issues form the basis of this article.

Key words: *Folk instruments orchestra, musical instruments, conducting, art, score, orchestra class.*

O'zbek xalq cholg'ulari va musiqa ijrochiligi san'ati ko'p asrlilik o'tmishga borib taqaladi. O'zbekiston musiqa cholg'ulari dunyoning qadimiy cholg'ulari sirasiga kiradi. O'rta Osiyoning turli joylaridan, arxeologik qazilmalar orqali topilgan, haykaltaroshlik asarlari ushbu cholg'ularning qadimiy va o'rta asrlarga tegishli ko'rinishlarini saqlab qolgan.

XX asrning 30-yillari oxirlaridan boshlab yurtimizda orkestr ijrochiligiga sezilarli e'tibor berila boshlandi. 1948-yilda O'zbekiston davlat konservatoriyasi qoshida tashkil

etilgan o'zbek milliy xalq cholg'ulari orkestriga dirijorlik fani ham kiritildi.

Dirijorlik musiqa ijrochiligining eng murakkab turlaridan biri, dirijor – bu eng avvalo ijrochi-musiqachi, asarni talqin etuvchi, uning interpretatoridir.

Bugungi orkestr ijrochilarining nafaqat texnik imkoniyatlari, balki ularning umumiy va musiqiy madaniyati yuqori professional darajaga ko'tarildi. Texnik mukammallik hamda orkestrning har bir sozandasi tomonidan ijro etilayotgan materialni umumiy qamrab olinishi ma'nosidagi orkestr ijrosining sifati sezilarli darajada o'sdi.

Bu kabi o'zgarishlar yurtimizning chekka hududlarida ham o'z natijasini ko'rsata boshladi. Surxon vohasining Termiz shahrida musiqa bilim yurti tashkil etilishi musiqa san'atining yanada keng ko'lamlari rivojlanishining yangi bosqichiga ko'tarilishi edi. 1961-yilda asli Buxorolik bo'lgan bir necha ustozlar Termiz musiqa bilim yurtining tashkil etilishi va faoliyatida katta jonbozlik ko'rsatganlar. Ular Buxoro shahridan Termiz shahriga ko'chib keldilar va uzoq yillar vohada musiqa san'atini rivojiga o'zlarining munosib hissalarini qo'shdilar. Dastlab bilim yurtida qashqar rubob va bayan sinfi, 1962-yilda esa nay, chang, g'ijjak sinflari sal keyinroq dutor, rubob prima va afg'on rubob sinflari ochildi. Orkestr sinfini ochilishida Termizdagi Mannon Uyg'ur nomli musiqali drama teatrida faoliyat olib borayotgan aralash orkestrning ham bir muncha ta'siri borligini eslash joizdir. Aralash orkestr deb atashimizning sababi orkestrda faqatgina o'zbek xalq cholg'ulari emas, balki damli cholg'ular ham tarkibda mavjud edi. Termizda xalq cholg'ulari orkestrini tashkil etish va konsert faoliyatini yo'lga qo'yish masalalari biroz mushkulot tug'dirardi, chunki rahbar - dirijyorlar hamda xalq cholg'ulari orkestri tarkibini to'liq tashkil etuvchi sozandalar etishmasdi.

Yillar davomida Termiz musiqa bilim yurti faoliyati ham rivojlana bordi: Dirijyorlik fani, orkestr fani, xalq cholg'ularida ijrochilik sinflari va boshqa yo'nalishdagi fanlar ham o'qitila boshlandi. Xalq cholg'ulari orkestrini sifatli va rang-barang ijrosini ta'minlash uchun musiqachilar uzoq yillar izlanishlar olib borishdi. Orkestrni partitura cholg'ular bo'yicha tashkil etish juda muhimdir, chunki har bir soz tovushi orkestr ijrosida katta ahamiyat kasb etadi. Bu juda muhim masala bo'lib, uning yechimini topish rahbar - dirijyor zimmasidagi vazifa hisoblanadi. Termiz musiqa bilim yurtida bas ovozlari o'rni turli yo'llar bilan to'ldirib, orkestr kamchiliklarini bartaraf etishga harakat qilinar edi. Yo'gon ovozlari o'rni ba'zan akkordeon, ba'zida esa damli cholg'ular (goboy, klarnet, saksofon, tuba) bilan to'ldirilardi. 1980-85-yillarda dutor bas va dutor kontrabaslar, 1990-yillardan g'ijjak kontrabas ham xalq cholg'ulari tarkibida paydo bo'ldi. Qashqar rubobi ijrochilarini dutor bas va dutor kontrabas cholg'usini chalish ko'nikmalarni o'zlashtirishlarini inobatga olib, texnik va hajm jihatdan uncha murakkab bo'lmagan asarlar tanlaganlar. Vaqt o'tgan sari musiqa san'atida ayniqsa cholg'u ijrochiligida qilingan mehnatlar o'z samarasini ko'rsata boshladi, xalq cholg'ulari orkestrida partitura talabi bo'yicha barcha cholg'ular deyarli mavjud edi. (qo'shmay, nay pikkolo va ksilafonlar bundan mustasno)

Agar biz akademik cholg'u ijrochiligi va orkestr ijrochiligi tarixiga nazar tashlasak, qisqa davr ichida ulkan yutuqlarni qo'lga kiritganimizga amin bo'lamiz. 1940-2021-yillar davomida milliy musiqamizga xos bo'lgan monodik tuzilmadan polifonik yoki gomofonik tuzilmani mukammal o'zlashtirganligimiz, chet el va qardosh xalqlar musiqasini maromiga etkazib ijro qila olishimiz shu bilan birga milliy cholg'ularimizning oiladosh turlarini is'temolda mahorat bilan qo'llanilishi yutuqlarimiz namunasidir[5].

“Orkestr fani” tarkibi - musiqachi tarbiyasining asosi deb ta'riflasak xato bo'lmaydi. Avvalambor, mazkur mashg'ulot sabrga va mehnatga o'rgatadi, ikkinchidan musiqiy qobiliyatingizni shakllantiradi.

Orkestr sozandalarining mashg'ulot paytidagi ko'nikmalari:

- dirijyorning harakatlarini chuqur his qilish;
- notani varaqdan o'qish;
- texnik mahoratni o'sishi;
- musiqiy tafakkur va didni rivojlanishi;
- kasbiy sezgirlik (ijroda uyg'unlikni sezgan holda jo'r bo'lish).

Ulug' mutafakkir shoir Sa'diy Sheroziy musiqani “Ruh ozuqasi” deb atagan. Musiqa shunday ajoyib san'atki, uning uchun hech qanday til to'sig'i yo'q, tarjimonga muhtoj emas, musiqa shu qadar shifobaxshki, kishi uni tinglaganda jaholatdan yiroqlashib ezgu his-tuyg'ularga yaqinlashadi. Ko'p ovoqli ansambl yoki orkestr ijrolarining o'ziga xos ta'sirchanlik xususiyatiga kelsak, cholg'u tovushlari tembrlarining rang-barang ijrosi, ko'p ovoqli bo'lib qo'shilib jaranglashidagi vobastalik hamda uyg'unlik inson

ruhiy olamiga ta'sirchanlik qobiliyatini kamol toptiradi. Tarixga nazar soladigan bo'lsak, deyarli barcha allomalar musiqa san'atining boy imkoniyatlaridan foydalanishga, san'at orqali ma'naviy yuksaklik cho'qqilarini zabt etishga muvaffaq bo'lganlar. Insoniyat tarixida uning ma'naviy taraqqiyotida san'atning o'rni beqiyosdir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, xalqimiz qadimdan yuksak musiqiy salohiyatga ega bo'lganligini qayd etish lozim. Oliy va o'rta ta'lim muassasalarida milliy madaniyatimiz bo'lgan musiqa san'atini o'rganish va targ'ib etish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur masalalar tarixidan shu ma'lumki, dirijyorlik san'ati ham boshqa ijrochilik turlari singari o'zining uzoq o'tmish tarixiga ega. Qadimgi Yunonistonda xor jamoalarining lavozimlari bo'lib, ular yer tepinish, qarsak chalish va boshqa vositalar orqali musiqiy o'lcham, taktlarni sanab turganlar.

So'ngra, eramizning 600-yillarida Rim papasi Buyuk Grigoriy bu san'atga asos solgan. Ashula maktablarida xor jamoasini boshqarish uchun qo'l va barmoqlardan foydalana boshlangan[3]. Bu holat manual texnika rivojiga asos solgan. ("manual" so'zi qo'l ma'nosini bildiradi). Keyinchalik nota yozuvi tizimi joriy qilinganidan boshlab qo'l harakati bilan bog'liq haqiqiy dirijyorlik maktabiga asos solindi va professional dirijyorlikning kasbiy vazifalari qo'llanila boshladi. Bugungi kunga kelib dirijyorlik faniga oid barcha nazariy bilimlar amaliy bilan bog'lanib mustaqil ravishda kasb sifatida shakllandi, jumladan Ozbekistonning barcha musiqaga oid o'quv maskanlarida joriy etildi. Malakali mutaxassislar yurtimizning chekka hududlariga ishga yuborildi, ular joylarda o'zlarining kasbiy mahoratlarini targ'ib eta boshladilar.

Termiz musiqa bilim yurtida orkestr fani bilan bir qatorda dirijyorlik san'ati ham fan sifatida qo'llanila boshlandi. Bu davrlar o'tgan asrning (XX-asr) 63-64-yillariga to'g'ri keladi. Shartnoma asosida viloyatimizga ishga yuborilgan tajribali uztuz Muhammadiyev Muhammad Islomovich bu kabi sharafli vazifani imkon qadar uddasidan chiqdi. Uning say'i harakatlari besamar ketmadi, faoliyati ahamiyatga molik edi.

Muhammad Islomovich tashabbusi bilan viloyatimizga Buxorolik musiqachi pedagoglar ko'chib kelishdi va o'z faoliyatlarini Termiz musiqa bilim yurti ravnaqini jadallashtirish, iste'dodli yoshlarni kashf etish ishlari bilan yo'lga qo'yishdi. Ulardan Karimov Amin Karimovich (g'iggak sinfi o'qituvchisi), Muhammadiyev Muhammad Islomovich (qashqar rubobi sinfi o'qituvchisi), Zavqiyev Abdurahmon (nay sinfi o'qituvchisi), Pirov Sangali Aliyevich (chang sinfi o'qituvchisi), Vinogradova Lyudmila (rubob-prima sinfi o'qituvchisi), Fayzullayev A.Q. (g'ijjak sinfi o'qituvchisi), Gavrilin (bayan sinfi o'qituvchisi), Muhammadiyev Bahrom, Muhammadiyeva Sora (chang sinfi o'qituvchilari) va boshqalar shular jumlasidandir. Bilim yurtining rahbari Muhammadiyev Muhammad Islomovich boshqa yo'nalishlarni ham faoliyatini rivojlantirish masalalarini ilgari surdi. U imkonni boricha yoshlarga va uzoqdan kelgan o'qituvchilarga faoliyat olib borishlari uchun shart-sharoit yaratdi shu bilan birga qo'llab quvvatladi[4].

Jamiyatda har qanday sohani rivojlantirish uchun bilim, tajriba va uquv muhim omillardan hisoblanadi, ravhaq uchun esa sabr va mehnat talab etiladi. Yoshlarni vatanga sadoqatli, qalbi go'zal hislarga limmo-lim, ma'naviy barkamol qilib tarbiyalashda musiqaning o'rni beqiyos. Xalq cholg'ulari orkestri va dirijyorlik bir-biri bilan chambarchas bog'liq fan, fanlar mashg'ulotini to'g'ri va uzliksiz tashkil etish bo'lajak musiqachilarning bilim salohiyatini oshiradi, istiqbolini belgilaydi. Termiz musiqa bilim yurti dargohi xalq cholg'ulari yo'nalishida o'z maktabini meros qoldirgan Buxorolik ustozlarning xizmatlarini unutmazlik lozim deya, ta'kidlamoqchiman.

Adabiyotlar

1. A.Lutfullayev. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik san'ati tarixi. Toshkent.,2010-yil.
2. A.Tashmatova. Ijrochilik san'ati tarixi. Toshkent.,2017-yil.
3. Sh.Rahimov, A.Lutfullayev Cholg'ushunoslik. Toshkent., "Musiq" 2010-yil.
- 4.Sh.Umarov Dirijorlik. O'quv qo'llanma. T., 2016.
5. F.Abdurahimova Orkestr sinfi. O'quv qo'llanma. T., 2012.
6. F.Abdurahimova O'zbekiston taronalari. So'gdiyona orkestri repetuari. T.,
7. M.Akmaljonova Dirijorlik. T., 2017.